

1., A téma megválasztása

Értekezésem témájának az 1934-es osztrák hivatásrendi alkotmány elemzését választottam, az alkotmánynak az osztrák politikai gyakorlatba való átültetését elemeztem, egy olyan témát, amelyre eddig az osztrák és magyar szakirodalomban viszonylag kevés figyelmet szenteltek. Ausztriában 1932-33-tól kezdve egy autoriter, tekintélyelvű politikai rendszer épült ki, amelyet a kortársak „hivatásrendi államnak” neveztek. A parlamentarizmus 1933. márciusi felszámolása után Dollfuss kancellár a Keresztényszocialista Párt, a Heimwehr és a konzervatív jobboldali erők bázisán, a szociáldemokraták és az osztrák NSDAP kizárásával diktatúrát hívott életre, melyet a szakirodalomban „ausztrófasizmus”-ként tartanak számon. Ezt a rendszert az 1934. V. 1 – én kibocsátott alkotmány lett hivatva legitimálni a bel – és külföldi közvélemény előtt. A vizsgálat tárgyát az képezi majd, hogy az alkotmányban lefektetett hivatásrendi alapelv és az 1930-as évek osztrák politikai életének realitása mennyire korrelált egymással.

Tanulmányom első fejezetében áttekintést adok a disszertáció megírása során használt forrásmunkákról és szakirodalomról, a második fejezetben pedig a téma alapfogalmait szeretném definiálni (hivatásrend, korporáció, autoriter, fasizmus). A harmadik fejezetben áttekintem Ausztria történeti fejlődését 1934-ig, illetve azokat a politikai tendenciákat, amelyek azokban a sorsdöntő években a tekintélyelvű diktatúra megvalósításához vezettek. A negyedik fejezet a hivatásrendi gondolat fejlődését vázolja fel az 1930-as évek elejétől, főképp az osztrák rendszer két legfontosabb hivatkozási alapjára:

Othmar Spann „Az igazi állam” című munkájára és XI. Pius pápa „Quadragesimo anno” enciklikájára támaszkodva. Ezek után a hivatásrendi alkotmány kidolgozását és életbe léptetésének körülményeit ismertetem, majd a 6. fejezetben magát az alkotmányt és a hivatásrendi szisztémát elemzem, összehasonlítva a korporatív gondolat legfontosabb alapelveit a gyakorlati megvalósítás során életre hívott állam-berendezkedéssel. A dolgozat hetedik, utolsó része összegzi a vizsgálat végeredményét: rendszerezi az alkotmány és a korabeli osztrák államszervezet legfőbb ismérveit, megvizsgálva, hogy a tekintélyi, a föderatív, a demokratikus vagy a hivatásrendi elv nyomta-e rá leginkább bélyegét a rendi államszervezetre, és összehasonlítja a 30-as évek Ausztriáját a korabeli európai diktatúrákkal, nemzetközi kontextusba helyezve a témát.

2., Források, alkalmazott módszerek

A rendelkezésre álló források között kiemelkedő helyet foglal el a hivatásrendi alkotmány (1934.V.1.) és az azt pontosító átmeneti alkotmánytörvény (1934.VI.19.), illetve az 1920. évi (majd 1929-ben módosított) szövetségi alkotmány: ez utóbbi Ausztria ma is hatályban lévő alkotmánya. A két alaptörvény összehasonlítása azon oknál fogva elengedhetetlen, mivel a törvényhozó és végrehajtó hatalom autoriter vonásainak erősítése lényeges szerepet játszott az 1933 és 1938 között fennálló diktatúra kiépítésében, és az összehasonlítás egyértelműen megmutatja az Osztrák Köztársaság és a hivatásrendi szisztéma közti különbségeket.

Lényeges forrásként kell tekinteni a mindenkori osztrák kormányzat által hozott törvényekre és rendeletekre is. A rendeleti kormányzás alapját képezte az 1917-es hadigazdasági felhatalmazási törvény (Kriegswirtschaftliches Ermächtigungsgesetz), majd később az 1934. IV. 30-án kibocsátott felhatalmazási törvény is, amely a kormányt a törvényhozás jogkörével ruházza fel, csorbítva ezáltal az alkotmány érvényességét is. A hivatásrendi alkotmány által felsorolt szabadságjogokat (mint pl. gyülekezési és szervezkedési szabadság, sajtószabadság, a véleménynyilvánítás szabadsága, törvény előtti egyenlőség) kisebb – nagyobb mértékben csorbítják az 1933-34 folyamán kibocsátott kormányrendeletek, s ezek a jogszabályok is képet adnak az alkotmány és a belpolitikai gyakorlat között feszülő ellentmondásokról.

Nem szabad megfeledkeznünk a hivatásrendi testületekről (a mező- és erdőgazdaság és a közszolgálati hivatásrend, a négy munkaadói kamara, a Szakszervezeti Szövetség, a kereskedelmi kamarák, a munkás- és alkalmazotti kamarák, továbbá a hivatásrendi bizottságok) kibocsátott törvényekről és rendeletekről sem: ezek alapján fogalmat alkothatunk a hivatásrendi szerveződés kiépüléséről, a rendi kamarák szervezetéről, jogköréről, az államhoz való kapcsolódásáról, a politikai életben betöltött helyéről. A hivatásrendi alkotmány és a fentebb felsorolt törvények közjogilag szabályozták és meghatározták az autoriter osztrák állam belpolitikai életét és a hatalomgyakorlás rendszerét, ezért az elemzés során alapvető fontosságúak, segítségükkel írható le leginkább az osztrák hivatásrendi berendezkedés.

A korporatív ideológia alappilléreit képezi Othmar Spann: „Az igazi állam” című műve (1921), valamint XI. Pius pápa „Quadragesimo anno” című enciklikája (1931). Az osztrák vezető politikusok legfontosabb hivatkozási alapja ez a két írás, mindazonáltal a hivatásrendi állam vonásait érdemes összehasonlítani e két művel, ugyanis teória és gyakorlat több tekintetben eltértek egymástól az adott korszak politikai életében. Odo Neustädter–Stürmer Heimwehr – politikus „Der Ständestaat Österreich” (Az osztrák rendi állam, 1930) című írását már csak ezen oknál fogva is érdemes nagyító alá venni: az ő művében több, a későbbi osztrák berendezkedésre emlékeztető vonásra bukkanhatunk.

Kurt Schuschnigg volt kancellár három kötetben megjelent visszaemlékezései (Dreimal Österreich, Ein Requiem in Rot – Weiß – Rot, Im Kampf gegen Hitler) kormányzati oldalról és némileg részrehajlóan mutatják be az 1930-as évek Ausztriáját, de helyenként érdemes követni gondolatmenetét. Érdemesebb azonban a Magyar Országos Levéltár külügyminisztériumi anyagait lapozgatni (K 63, K 64, K 66 jelzet alatt), sok lényeges információt tartalmaznak az osztrák diktatorikus rendszer létrejöttéről és működéséről, valamint az alkotmány megszületéséről, s ezekre a szempontokra érdemes odafigyelni a Keresztényszocialista Párt parlamenti klubvezetőségének jegyzőkönyveiben is (Protokolle des Klubvorstandes der Christlich – Sozialen Partei 1932-34). Ezekon kívül a korabeli magyar és osztrák lapok anyaga is sok segítséget nyújtott a téma vizsgálata folyamán.

3., Az eredmények tézisszerű ismertetése

Az alkotmány és a korabeli osztrák politikai és korporatív rendszer vizsgálata után egyértelműen adódik az a következtetés, hogy a tekintélyelv a demokratikus elvnel, a föderalizmusnál, sőt a hivatásrendi eszménél is jobban tetten érhető, mind az alkotmány szövegében, mind a politikai gyakorlatban, domináns szerepet játszik az 1930-as évek Ausztriájában, méghozzá az alábbi tényezők miatt:

1. Az alkotmányban nem esik szó a törvényhozó és a végrehajtó hatalom szétválasztásáról, a kormányzat a törvényhozásban kiemelkedő szerepet játszik.

2. A preambulumból hiányzik az egyértelmű hitvallás a demokrácia és a köztársasági államforma mellett („Bundesstaat”, azaz szövetségi állam az új államforma), lényeges hangsúlyt kap az alkotmány isteni eredete, a nemzet mint jogforrás háttérbe szorul.

3. Demokratizmusról tesznek tanúságot a személyi és kollektív szabadságjogokról szóló cikkelyek is, viszont az alkotmány lehetőséget biztosít az államhatalom számára, hogy ezeket szükség esetén korlátozhassa, az alkotmányszöveg utalásokat tartalmaz ezek szűkítésének lehetőségére. Másrészt már 1933 márciusától 1934 májusáig is számos olyan rendelet született, amelyek ellentétben álltak az alkotmány eme cikkelyeivel, és a szűkítés lehetőségének deklarálása voltaképpen utólag igazolja és legitimálja ezeket a rendeleteket.

4. A végrehajtó hatalom szerkezete centralisztikusan és autoriter módon épült fel. Ami a parlamenti felelősséget illeti, a kormány és a szövetségi elnök felelőssége a törvényhozás intézményei irányában teljesen megszűnt: a kormány egyedül a szövetségi elnöknek

tartozott elszámolással, így a szövetségi tanács sem ellenőrizhette. A bírák függetlenségét kimondó cikkelyben elvileg a demokratikus elv tükröződött, bár a végrehajtó hatalmat megillette az a jog, hogy áthelyezhessen vagy nyugállományba küldhessen bírákat.

5. A föderalizmus elve is lényeges mértékben csorbult az új alkotmányrendszerben, még ha kisebb mértékben is, mint a demokrácia elve. Az 1920-as alkotmány által életre hívott tartományi tanács megmaradt ugyan az új törvényhozási struktúrában is, viszont csökkent a szerepe: csak egy volt a négy tanácskozó szerv között, és csupán a törvényjavaslatok véleményezésére volt jogosult. A szövetség és a tartományok közötti hatáskörmegoszlás szintén változatlan maradt, a tartományok autonómiáját azonban lényegesen csorbította az a tény, hogy a tartományfőnököket a kormány nevezte ki és ellenőrizte, valamint az, hogy a tartománygyűlések is ideiglenesen kinevezett tagokból tevődtek össze. Ausztria föderatív szerkezete többé-kevésbé változatlan maradt, s erre utal az állam új neve is: Ausztria szövetségi állam.

6. A törvényhozó szervek létrehozásában az alkotmány betűje szerint jelentős szerepe van a demokratikus választásoknak, azonban ez csupán üres frázis maradt. Az alkotmányszöveg és a hivatásrendekről szóló törvények több ízben említést tesznek a szövetségi gazdasági kamara, a szövetségi kulturális kamara és a rendi önkormányzat szerveinek megválasztásáról, az átmeneti rendelkezések értelmében viszont az említett szervek képviselőit a végrehajtó hatalom reprezentánsai, vagyis a szövetségi elnök, a kancellár, a kormány miniszterei, a tartományfőnökök, illetve a hivatásrendi testületek legfelsőbb vezetői nevezték ki az alkotmány teljes életbe léptetéséig. A

négy tanácskozó testület közül az államtanács és a szövetségi tanács eleve kinevezett tagokból tevődött össze. Választásokat a hivatásrendi kormányzat fennállásának négy esztendeje alatt mindössze a szakszervezetek üzemi közösségeiben, illetve a Mező- és Erdőgazdaság Hivatásrendben tartottak (1936-37).

A törvényalkotás módja sem nélkülözte az autoriter elemeket: egyedül a kormányt illette meg a törvénykezdeményezés joga, s nem volt számára kötelező szem előtt tartani a tanácskozó szervek véleményét, szükség esetén a javaslatot bármikor visszavonhatta, hogy az alkotmány, valamint a felhatalmazási törvény által biztosított szükségrendeleti jogkörrel élve azt rendeleti úton léptesse életbe (mint ahogy ezt ténylegesen meg is tette az esetek többségében). A szövetségi elnök az esetleg engedetlenkedő szövetségi törvényhozó testületeket is feloszlathatta. A tartományi törvényhozásban szintén ezt a rendszert láthatjuk megismétlődni. Mindezek alapján elmondható, hogy a törvényhozás szervei mind szövetségi, mind tartományi szinten függő helyzetbe kerültek a végrehajtó hatalomtól, és ez még akkor is szembeötlő, ha el is tekintünk az átmenetinek szánt kinevezési rendszertől.

7. Az alkotmányról az osztrák államférfiak és a propaganda általában hivatásrendi alkotmányként beszélt, ezzel szemben az alkotmányszöveg maga csupán a rendi berendezkedés halvány kontúrjait vázolja fel: megemlíti a hét hivatásrendet, és rendelkezik a két rendi jellegű tanácskozó testületről, amelyek képviselőit a kamarák delegálják, és amelyek részét képezik az osztrák törvényhozásnak. A négy tanácskozó kamara közül csak kettő mondható igazán olyan szervnek, amely a hivatásrendeket képviselte, méghozzá a szövetségi

gazdasági és a szövetségi kulturális tanács, s az ő szerepük is csak a törvényjavaslatok véleményezésére, majd megszavazására korlátozódott, mindenfajta kezdeményező jogkör nélkül.

A hivatásrendi szervezetről már tisztább képet alkothatunk a rendi kamarákról szóló törvények alapján. A szerveződés azonban félbemaradt: csupán két hivatásrendet sikerült életre hívni (Közszolgálat, Mező- és Erdőgazdaság), a maradék négy (kereskedelem és közlekedés, kisipar, pénzügy, ipar) pedig külön munkaadói szervezetekbe és egy munkavállalói szervezetbe (Szakszervezeti Szövetség) tömörült, ahelyett, hogy közösen hozták volna létre kamaráikat, mint ahogy ez a „hivatásrend” fogalmának definíciója alapján elvárható lett volna, a szabadfoglalkozásúak hivatásrendjét pedig létre sem hozták. Közös intézmények csupán 1936-37-ben jöttek létre a hivatásrendi bizottságok formájában. Az osztályharc eliminálása és a célul kitűzött szociális harmónia elérése sem sikerült, még az egy foglalkozási ágban dolgozók és munkaadók összefogása sem történt meg.

Az átmeneti hivatásrendi szerveződésekben az állam nagy szerepet vállalt: a rendek és a kamarák állami kezdeményezésre jöttek létre, azok organikus kifejlődéséről egyáltalán nem beszélhetünk. A kormány által kinevezett funkcionáriusok és kormánybiztosok irányították a szervezetek életét, és a rendek vezető testületeit is túlnyomórészt kinevezés útján hozták létre. Az organikus megszerveződés helyett egyes hivatásrendek kényszertagságot írtak elő a bennük tevékenykedő munkáltatók és munkavállalók számára, ahol pedig a belépés önkéntes volt, ott megrostálták a jelentkezőket, ami viszont a demokratikus szabadságjogok alapvető korlátozásának számít.

A Hazafias Arcvonal mint kormánypárt és egyúttal egyetlen legalizált párt is ellenőrzést gyakorolt a funkcionáriusok kinevezése és a tagfelvételi eljárás fölött, amivel a hivatásrendek jogköre még tovább szűkült. Választásokat a hivatásrendi kormányzat fennállásának négy esztendeje alatt mindössze a szakszervezetek üzemi közösségeiben, illetve a Mező- és Erdőgazdaság Hivatásrendben tartottak. A kormányzat fennhatósága a rendi kamarákban letagadhatatlan, még ha a törvényi szabályozás eredetileg nagyobb hatáskört és autonómiát is biztosított a rendi testületeknek, mint amekkora őket az 1934 és 1938 közti időszakban megillette. A tényleges hatalommal rendelkező állami kormányzathoz képest sem a hivatásrendi szervezet, sem a rendiségen alapuló törvényhozási struktúra nem bírt számottevő befolyással a politikai életben.

Mindezek alapján könnyű lenne kijelentenünk, hogy az alkotmány valójában nem volt hivatásrendi jellegű. Azonban nem szabad megfeledkezni arról sem, hogy a hivatásrendek kiépítése nem történt meg négy év alatt, és ezért csupán egyfajta átmeneti állapotról mondhatunk bírálatot, amely azt tükrözi, hogy a hivatásrendi alapelvet csak tökéletlenül ültették át a gyakorlatba a rendelkezésre álló idő rövideje miatt. Az osztrák hivatásrendi szerveződés csonka maradt, kiépítése során jelentős mértékű állami szerepvállalással.

Ami a korporatív szisztéma egyik eszmei alapját, a „Quadragesimo anno”-t illeti, a pápai enciklika szellemével az osztrák rendiség több ponton nem volt összhangban: a rendek önigazgatásába történő állami beavatkozás éles ellentétben állt az enciklika azon tételével, amely szerint az állam szerepének lehető legnagyobb mértékű csökkentését kell megvalósítani a politikai életben. Nem sikerült a

munkaadók és a munkavállalók ellentéteinek feloldása sem, viszont a rendeket sikerült egy kinevezett képviselőkből álló testület formájában bevonni a törvényhozásba, és több rendi kamara megvalósította a belépés önkéntes formáját, bár három - többé-kevésbé szóvirágok vagy a hallgatás álarca mögé rejtőzve - a kötelező tagságot szorgalmazta. Spann eszméivel viszont még kevésbé lehetett azonosságokat felfedezni. Igaz, hogy a megszervezett kamarákban megfigyelhető a hierarchikus tagolódás, és a felülről lefelé történő hatalomgyakorlás elve az ő elméleteiben is szerepel, valamint tény, hogy a törvényhozásból kiszorították a pártérdekek harcát (legalábbis elvileg). Azonban például az „Igazi állam” szerzője által eszményképnek tartott „Rendek Háza”, amely a törvényhozás új alapokra helyezett szerve lett volna, nem valósult meg eredeti formájában, hiszen a szövetségi gazdasági tanács csupán egy volt a tanácskozó szervek között. Ennél sokkal döntőbb jelentőségű tény azonban, hogy az „osztályharcot” a hivatásrendi állam sem tudta eliminálni, és a munkaadókat és a munkavállalókat nem sikerült közös szervezetekben tömöríteni, leszámítva a két hivatásrendet és a hivatásrendi bizottságokat. Spann az „Igazi állam”-ban hitet tett a rendiség organikus, arányos kiépítése mellett, Ausztria azonban hatalmi szóval, az állam kezdeményezésére és annak irányításával próbálta megvalósítani ezt az utat. A kamarák vezetői sem választások révén jutottak pozícióikba, ahogy ezt Spann követelte (pedig ez az ún. „igazi demokráciának” alapvető sajátossága), hanem kinevezés útján. A hivatásrendek életébe történő állami beavatkozás is megmaradt, ahelyett, hogy az állam által gyakorolt funkciók fokozatosan átkerültek volna a kamarák ügyintézésének

hatáskörébe, a megalakult szervek függetlensége és autonómiája nem maradhatott csorbítatlan.

Ha az előbb felsorolt tényezőket figyelembe vesszük, az osztrák kormányzatot leginkább autoriter berendezkedésűnek lehetne felfogni, csakúgy, mint a korabeli európai diktatúrák java részét, egyfajta átmenetnek az ún. „irányított demokráciák” és a fasiszta rendszerek között. Az alkotmányszöveg és a rendekről szóló törvények látszólag hivatásrendi jellegűnek tüntették fel ugyan az államberendezkedést, de ez a Dollfuss – Schuschnigg – rendszer tekintélyelvű kormányzatának valójában csupán a homlokzatát képezte. Azonban mielőtt ítélnénk, azt is tekintetbe kell vennünk, hogy a hivatásrendi szisztéma kibontakozásához nem sok idő állt rendelkezésre. Így leginkább olyan kísérletként beszélhetünk az osztrák hivatásrendi államberendezkedésről, amely teljesen sosem tudott kibontakozni, és így az autoriter kormányzás egészen az Anschlussig fennmaradt.

4., Az értekezés témakörében megjelentetett publikációk

-Fasizmus vagy tekintélyuralmi rendszer? Az „ausztro-fasizmus. In: Műhely, 33. szám, 18-20.o. Heves, 2001

-A hivatásrendi gondolat fejlődése Ausztriában a XIX – XX. században. In: Műhely, 47. szám, 23-26.o. Heves, 2004

-A 'Quadragesimo anno' és az osztrák hivatásrendiség. In: Műhely, 48. szám, 23-26.o. Heves, 2004